

SZEMLE

A HÁBORÚS BERLIN SZELLEMI ÉLETE

A HÁBORÚ IDEJÉN HALLGATÓ MÚZSÁKRÓL szóló közmondást olyan kor találta fel, amely adott viszonyai közepette természetszerűleg nem tudta egy kézbe fogni a közösség sokrétű életét. Viszont olyan korszak élt vele, amely úgy vélte, hogy az életnek és alkotásnak elengedhetetlen előfeltétele az egyéniség anarchikus szabadsága. Ha a múlt és jelen közt e tekintetben fennálló szakadékot át akarjuk hidalni, utalnunk kell Schillerre, aki életismeretének rövid foglatatában azt mondta: csakis a legnagyobb kockázat vállalásával, a manapság gyakran használatos szóval élve: életünk teljes bevetésével nyerhetjük meg magát az életet. Ebben az értelemben pedig az élet nem az egyes ember rövid lélekzetvétélét, hanem az egész, a közösség megújulását jelenti, az új életforma, az új erkölc jegyében fogant alkotások és vívmányok révén.

Tévedés volna azt gondolni, hogy csak az alkalmazott tudományok hódítanak új fegyvereket a háború számára, hogy a német szellemi élet közvetlenül csak a háború megnyerése érdekében veti latba alkotói erejét. Ez a felfogás ellenkezne a teljes »bevetés« szellemével, azzal a nézettel, amely küzdelem, harc alatt nemcsak bizonyos katonai műveletek végrehajtását érti, de belefoglalja a harc fogalmába azt a szellemi-alkotói erő kifejtést is, amely egy eddig ismeretlen szintetikus anyag előállítását, egy új színpadkép megalkotását, vagy egy új épület tető alá hozását megelőzi. A szellemi ember tehát nem ülhet és nem ül tétlen töprengésben a jó öreg közmondásra hivatkozva, hanem fokozott erővel dolgozik, azaz, hogy e gondolatmenet élesebb hangsúlyt kapjon, így is mondhatnók: harcol. Ebben a vonatkozásban tehát a Német Birodalom szellemi életében nem érzik a háborút; ez az új felfogás a nemzeti szociálizmus egyik sarkalatos tétele, amelyet egy nagyvonalú, valóban bürokráciamentes művelődéspolitikai a gyakorlatban is meghonosított. Amíg a múzeumok, paloták féltettebb, nagyértékű műkincsei ismeretlen rejtekhelyükön várják visszazállításukat szokott helyükre, addig inter arma is új alkotások, könyvek, képek, szobrok és szimfóniák születnek az alkotói műhelyek mélyén.

Az alábbiakban benyomásokról számolunk be, amelyek természetszerűleg nem tarthatnak igényt a teljességre, mindössze a fenti tételt igazolják, vagy egyes elemeit hangsúlyozzák.

NEHÉZ VOLNA ELDÖNTENI, hogy az irodalom milyen műfajához tartozó művek közt kutathatunk tartósabb, időtállóbb alkotások után. A háborús Németország szellemi életének szemléljét ezek a művek érdeklik elsősorban, s ezért csak a kétségtelen csúcokra mutat rá, egyebekkel legfeljebb, mint jelenségekkel foglalkozik, ezáltal elhárítván magától a felületesség látszatát. Az élen mindenesetre az irodalmi-bölcséleti színvonalon álló világnézeti munkák, a dráma és a regény állanak. Az elsősorban említettek közt, a jelenség típusos volta miatt rá kell mutatnunk *Rosenberg* Alfred híres könyvére (*Der Mythos des 20. Jahrhunderts*), amely nemrégiben érte el kiadásai során az egymilliomodik példányt, s ezzel a világon páratlanul álló csúcsteljesítménnyel túlszárnyalt minden eddigi

könyvsikert. Aki pedig számol az általánosan mutatkozó papírhiánnyal, az semmikép sem könyvelheti el ezt a tényt azzal a gyanúval, hogy mindezek a kiadások nem reális szükséglet fedezésére készültek. De elképzelhetetlenül sok kiadása forog közkézen *Hitler Mein Kampf*-jának és beszédei gyűjteményének is.

Ugyancsak ebbe a csoportba sorolhatjuk mind a népszerűség, mind az elterjedtség tekintetében, a nemrégiben nyolcvanadik életévét elért *Bartels* Adolfnak, az első »völkisch« irodalomtörténet szerzőjének különféle műveit is. Ő volt az első irodalomtörténész, aki kora fiatalságától, első irodalomelvi megnyilatkozásaitól kezdve, hosszú élete folyamán soha nem szűnt meg hangoztatni, hogy a századokkal csakis azok a művek dacolnak, amelyek a nép (faj) alkotó szellemének jegyét magukon viselik. A hanyatlás és az idegen faj szellemi fertőzése ellen harcolva (ő döntötte le Heine-t, »a Goethe után legnagyobb német lírai költő« piederstáljáról, 1906-ban!) küzd a sajátos germán szellem világnézeti és irodalmi érvényesüléséért.

De ugyanilyen népszerűségnek örvendenek a tisztán csak író *Schäfer* Wilhelm, *Carossa* Hans, *Kolbenheyer* Guido, *Seidel* Ina, *Miegel* Agnes, vagy az Erdélyben közelebbről is jólismert *Meschendorfer* Adolf, *Wittstock* Erwin és *Zülich* Heinrich regényei és egyéb írásai. Eseményszámba megy *Hauptmann* Gerhart vagy *Johst* Hanns egy-egy újabb vagy régebbi művének színházi előadása (az eljövendő nagy német drámának »a görögéhez hasonlóan érzékfeletti forrásokból kell megszületnie és nemzetinek kell lennie, hogy ezáltal nemzetfelettivé válhasson, amint a görög dráma is azzá vált«), a számos új költő egy-egy verskötetének megjelenése, vagy – hogy csak kettőre hivatkozzunk – *Goebbels* vagy *Baldur von Schirach* eszmefuttatása, publicisztikája.

A lényeges az, hogy az új német irodalomnak minden megnyilatkozása különféle eszközökön keresztül ösztönös, művészi megérzésből vallja: *a német nép útja a jellem, az akarat, a közösségi szellem és az élet hősiességének ápolásán és megerősítésén át vezet a nagyság felé.* Az egyszerű már említett nagyvonalú német művelődéspolitikai bőségesen gondoskodik arról, hogy elsősorban a német szellem legjáva alkotásai minden megnyilatkozási formájukban közelkerüljenek a tömegekhez, a *Kraft durch Freude* és sok más hasonló szervezet révén. De ennek az igazi irodalmi műveltség-terjesztésnek szolgálatában áll javarészt a rádió is, a »*Die schöne deutsche Sprache*« gyűjtőcímbe foglalt művészi rangú rendezvények, amelyekén hivatásos előadóművészek, vagy a szerzők ismertetik a legnémetebb költőket és prózairókat. Az idegen szellemtől mentes, tiszta német nyelv ápolását, illetve terjesztését, a szervezetében bizonyára szintén egyedülálló »*Sprachpflegeamt*« végzi.

Természetesen hatalmas irodalma van a háborúnak. Egyes szakaszait (különösen a franciaországi hadjáratot!) politikai, katonai, vagy gazdasági szempontból megvilágító, inkább ismeretterjesztő és felvilágosító műveken kívül, a közbeeső, naplószerű írásművek színvonalát meghaladva, a háború kimeríthetetlenül gazdag élményanyaga egyre nagyobb mértékben sűrűsödik irodalommal. Miként a német katona, aki a győzelmes hadjáratok során bejárta és bejárja a félvilágot, s látókörének bővülése csak önnön németiségét gazdagítja, úgy a német irodalom és közvélemény is miközben a lényegi németiséget leginkább megközelítő alkotóknak adja a palmát, a legegységesebb és legeurópaibb német szellemnek, Goethének ígézetében nem felejt el szüntelenül Európára is tekinteni. Ezt az európai kitekintést, megismerést és barátságot szolgálja az európai íróknak és költőknek az elmúlt évben már másodízben megrendezett weimari találkozója.

BERLIN, BÉCS ÉS A TÖBBI NAGY NÉMET VÁROS színházi életében a természetesen nagyszámú, jobb szórakoztató műveken kívül a régebbi klasszikusokat és a kiválóbb új darabokat egyaránt megtalálja az érdeklődő. Berlinben a folyó idény első felében különösen nagysikerű és nagyhatású volt a Staatstheaterben a Faust második részének előadása, a Schiller-Theaterben *Brenner* Hans színpadi balladája Nanteről (az »akadémiailag képzett csizmatisztítóról«, egy amolyan multszázadeleji, berlini Vülönrről). Ennek a folytonosan nyugtalanul száguldó, valóban goethei »immer strebende«-alak megszemélyesítőjének, *Lukschy* Wolfgangnak a játéka a legszebb német színházi élmények egyike marad. S ha éppen csak a felsorolás erejéig is, de meg kell emlékeznünk a Theater am Horst Wessel-Platz műsoráról, *Goethe* »Tassó«-jának, *Grillparzer* »Sappho«-jának és a nyolcvanadik életévét betöltött *Hauptmann* Gerhart »Florian Geyer«-jének előadásáról. Az utóbbi darab berlini színrehozatalának egynémely rendezői és színészi sajátosságát rendkívül tanulságos volna összevetni a bécsi Burgtheaternek ugyanezzel az előadásával. De a birodalom valamennyi színpada a nagy drámaköltő darabjainak előadásával hódolt neki. A berlini Deutsches Theater a »Der arme Heinrich«-ot adta elő Rudolf Hammacher újszerű rendezésében, a Rose-Theater »Peter Brauer«-t, a Schiller pedig »Veland«-ot hozta színre a talán legnagyobb élő német színésznek, *George* Heinrichnek, a színház intendánsának főszereplésével. A Hauptmann-darabok sorozatos jubileumi előadásairól szólva, e sorok írója nem mulaszthatja el megemlíteni, mint legérdekesebb színházi élményét, a bécsi Theater in der Josefstadt-ban a »Michael Kramer« előadását. *Neher* Caspar színpadképei, *Hilpert* Heinz rendezése, a címszerepet játszó *Taube* Robert, (akit különben a berlini Deutsches Theaterben is láttunk Hebbel »Maria Magdalene«-jében), játéka oly tökéletes naturalista légkört teremtett és stílust alakított, hogy az enyhébb túlzások ellenére is a látottak közül ezt kell az idény legértékesebb és legvonzóbb Hauptmann-előadásának tartanunk.

Sajnos, az egyszerű felsorolás is meghaladja e cikk kereteit, ezért röviden még a berlini színházi idény magyar vonatkozású, kimagasló eseményét, a Csongor és Tündének *George* színházában megtartott első németnyelvű bemutatóját kell megemlítenünk. Vörösmarty drámai költeménye *Klein-Krauthaim* Ferdinándnak az eredeti versmérték szerinti tökéletes forma- és tartalomhű fordításában (miért nem kérjük fel szélesebbkörű fordítói munkásságra?) *Németh* Antal rendezésében, *Pekáry* István színpadképeivel és *Farkas Ferenc* kísérőzenéjével (kár, hogy technikai okokból a kísérőzene több értékes része kimaradt) minden várakozást felülmúló sikert aratott nemcsak a bemutatón, de a Kraft durch Freude színházi közösségének, a sebesült katonák részére fenntartott, valamint a további sorozatos előadásokon egyaránt. Sikerral játszószák különben Berlinben *Márai* »Kaland«-ját, *Bókay* két darabját, s a bécsi Renaissance-Theaterben *Asztalos* Miklós »Erdélyi éjszaká«-ját.

A berlini Theater am Nollendorflplatz-ban az intendáns *Paulsen* Harald érdekes és eredményes kísérletet folytat a vígoperai felfogásban színrehozott operetteknek (Soupé, Strauss stb.) feltámasztása, illetve e lehanyaglott műfajnak művészi rehabilitálása érdekében. A játékokban és szövegmondásban is kitűnő énekesek, valamint a nagyszerű zenekar és Benno von Arentnek, a német művészek bajtársi köre elnökének néhol finoman, aprólékosan pedáns, néhol monumentális díszletei lehetővé tették, hogy a színház a legnagyobb sikerrel játszon éveken át egy néhány darabot (Operabál, Bécsi nő, Boccaccio, stb.).

A HANGVERSENY-IDÉNY változatos műsora az egyetemes zeneművészet jegyében áll. Felöleli a zene minden ágát a szólistáktól a zenekari hangversenyekig, időben a klasszikusoktól a modernekig, térben pedig Németországtól, s általában Európától Japánig. A híres filharmónikus és a fővárosi zenekaron kívül a három opera, a Staatsoper, a Deutsches Opernhaus és a Volksoper is rendez önálló hangversenyeket. Ezek a zenekarok a német művelődéspolitikai nagyvonalú gondoskodása folytán a háborús nehézségek ellenére is megőrizték teljesítőképeségüket. A márciusig terjedő fődínyben több, mint száz szimfonikus hangversenyt adnak! A filharmonikusok tíz hangversenyét *Furtwängler* vezényli (a műsoron *Sibelius* Jean, *Schubert* Heinz, *Frommel* Gerhart), s szólistái közé nemrégiben hívta meg a magyar Anda Gézát. A Preussische Staatskapellet (a Staatsoper zenekarát) *Karajan* Herbert vezényli; műsorán *Sibelius* és *Kodály*. Személyes élményeink tárából, mint legemlékezetesebbek első sorban a magyar művészek, *Anda Géza*, *Károlyi Gyula*, *Dániel Ernő*, *Bisztriczky Tibor* hangversenyei emelkednek ki. De ebbe a rendbe sorozzuk a finn *Similä* Marttit, aki a decemberi finn nemzeti ünnep alkalmából a német rádió házában a berlini rádiózenekart vezényelte (*Sibelius*, *Klami Uono*, *Palgrem Selim*), *Huttunen* Jormanak, a helsinki állami opera tenoristájának közreműködésével. Ugyancsak emlékezetes élményünk marad a francia *Cortot* Alfred és *Suwa* Nejiko, a japán hegedűművész nő hangversenye.

A filmvilág nagy meglepetései közé tartozott *Jannings* nagy Bismarck-filmje a »Die Entlassung«. A »nemzet filmje« jelzővel kitüntetett új *Jannings*-alkotás, a Bismarck-fogalmazta, de csak a mai német közvéleményben meggyökeresedett erkölcsöt és tanulságot hangsúlyozza: az ember sohasem vak eszköze a sorsnak, ha csak van jelleme, úgy a jellem irányítja sorsát. Ezt a hasonlíthatatlanul nagy művészt különösen két filmben láthattuk nagynak: az előbb említettben, mint vaskancellárt ismeretes tulajdonságaival, s egy tökéletesen más természetű falusbíró-szerepben, a híres Kleist-novellából készült »Der zerbrochene Krug«-ban. Értékben ezekhez hasonlót talán csak kettőt láttunk, mindkettőnek maradandó emléke *George* Heinrich nevéhez fűződik. »*Andreas Schlüter*«-ben a nagy barokk-művész életét ábrázolta, a »*Der grosse Schatten*«-ben pedig egy modern művészt, aki – s ezért talált rá különösképpen ez a szerep – mint ember is egyszerű, természetes és nagy.

A MULTÉVI NAGY NÉMET MŰVÉSZETI KIÁLLÍTÁS anyagának megsejtelésekor nemcsak az új német képzőművészetre, de a megújult német művészeti életre általában is tanulságokat vonhatunk le. A képzőművészeti alkotások, képek, szobrok még érzékletesebben mondják el azt, hogy a modern német művész a rövid ideig tartó, divatos, egymásnak sokszor ellentmondó művészeti áramlatokkal való sodródás helyett visszatért a néphez, önnön fajiségéhez (*Erler* Erich: *Blut und Boden*, a hatalmas arányú kiállítás egyik legszebb képe), s amint azt e kiállításon a nagyméretű plasztikától a legegyszerűbb vázlatig minden alkotás bizonyítja: érzésének és gondolatának egy általánosan érthető, de művészi formában való kifejezésére törekszik. Az új német nacionalizmus festő-kifejezői közül e kiállításról csak kettőt, *Hermann* Pault (*Die Fahne*) és *Reich* Adolfot (*Die Wollsammlung in einer Münchener Ortsgruppe*) említjük meg.

A nagy szobrászok *Kolbe* George, *Klimsch* Fritz, s különösen a monumentálisra törekvő *Breker* Arno, akinek gyönyörű grunewaldi műtermében órákig elidőztünk, a háború ellenére is szüntelenül dolgoznak. S az

említett nagy birodalmi kiállítástól eltekintve is egyik kiállítás a másikat éri a birodalom minden részében, hogy csak a berlini Akademie der Künste nagy őszi kiállítását, a bécsi képzőművészeti akadémia 250 éves fennállása alkalmából rendezett jubileumi vagy a Neue Hofburgban látott „Wien–Kunst und Kultur” című kiállítást említsük meg.

Magyar vonatkozásokra visszatérve, itt kell megemlítenünk, hogy karácsony előtt nyílt meg a berlini Nationalgalerieben az olasz katonafestők nagysikerű kiállítása után egy magyar reprezentatív kiállítás (Erdélyből: Nagy Imre és Gy. Szabó Béla képeivel), mely a sajtóban és a közvéleményben egyaránt igen rokonszenves és élénk visszhangot keltett. Akárcsak az ottani Német-Magyar Társaság estéi, amelyek egyikén például George Heinrich adott elő magyar és német költők verseiből, másikkán pedig Szabó Lőrinc beszélt a weimari költőtalálkozó élményéről, míg német nyelvre fordított verseiből Lukschy Wolfgang, a Schiller-Theater tagja adott elő.

MINDEZEKHEZ s a számtalan, e cikkben felemlíthetetlen irodalmi és művészeti eseményhez hozzá kell adnunk, mint a mai német szellemi élet főtenyezőjét, azt a hatalmas tömeg-érdeklődést és tömeg-részvételt, amely e megnyilatkozásokat kíséri. Mert a mai Német Birodalom szellemi életének legfőbb ismertető jele, hogy élet és kultúra nem áll nagyjából hűdegen és megközelíthetetlen távolságban egymástól, mint a múltban. A nemzeti szociálizmus jelszava: »Kultúrát a népnek!« nem maradt üresen hangzó kegyes kíváncsalom, hanem levegőt teremtett az írónak, költőnek és mindenfajta művésznek, nagyobb lehetőséget, sajátos német népi indítékot és meleg, közvetlen sugalmazást adott. Ugyanakkor a szó teljes értelmében részesévé tette a széles tömegeket, a népet a szellemi élet minden magasabbrendű megnyilatkozásának. A műveltségnek és vagyonnak a polgári rendben annyira megszokott »szerves« kapcsolata itt – tudatos törekvések és megvalósulások folytán – teljesen megszűnt. Könyv, kép, szobor, hangverseny, színház, film mindenkinek hozzáférhető, az egyes embernek a szellemi haladásra való képessége, tudása és ízlése arányában.

SZABÓ ISTVÁN